

Стрічка, досі ще не знята з «полиці»

1967 рік був у чомусь кульмінаційним, а в чомусь переломним для українського кіно. Відчувалась окриленість після міжнародного визнання "Тіней забутих предків". Здавалося б, такий вдалий старт треба підтримувати і розвивати. Але складалося інакше. Після неодноразових обговорень всесвітньовизнаному режисеру пропонують "поліпшити" сценарій "Київські фрески". В результаті - фільму так і не відбулося, а С.Параджанов залишається на Київській кіностудії у простої і всі пропоновані ним сценарії надалі блокуються. Щойно зреалізований режисерський дебют Ю.Ілленка "Криниця для спраглих" зазнає офіційного розгрому і його кладуть "на полицю". Викристалізовувалося неоголошене протистояння сил: з одного боку - наростання творчої атмосфери, яка прийшла на студію разом із молодими митцями, з іншого - поруч із намаганням поставити митців у звичні рамки зростає недовіра до їхньої ідеологічної благонадійності.

Саме в цей час Віктор Гресь, студент режисерського факультету ВДІКу приїздить до Києва робити свій диплом. Спершу сценарій "Ордер на вбивство", написаний ним спільно із студентом А.Студзинським, підтримали, але диплом мав бути трьохчастинним, а сценарій "тягнув" на більше. Гресь хотів було вже їхати до Москви, щоб знімати диплом на базі ВДІКу. І тут несподівано випала нагода - в студійних планах щось злетіло, з'явилося вікно і спішно запустили альманах з трьох короткометражних новел, присвячений подіям Великої Вітчизняної війни. До нього й увійшла новела Греся "Хто помре сьогодні". Сценарій він написав разом із своїм товаришем Віктором Мережком.

Зібравши команду таких же, як і він, дебютантів, Віктор Гресь вирушив в експедицію. Натуру знайшли в Криму, в районі Джанкоя. Сиваш - велике плато, абсолютно рівнинна, білувата від солі земля, покрита темними плямами води. Умови для

Віктор Гресь. Фото 1967 р.

зйомок були важкі. В болотистій місцевості грузили не тільки машини, а й люди. Доводилося витягувати на руках транспорт і коней. Треба було організувати вертоліт, літак, парашутистів, а це не просто, особливо, якщо врахувати, що літак на Сиваші не міг приземлитися, прилітав на зйомки з аеродрому і його могли знімати не більше п'ятнадцяти хвилин.

В картині знайшов відображення невеликий епізод війни: головний герой Кузьмич виводить поранених з оточення, люди помирають від ран, спраги. Нарешті, коли вони натрапляють на колодязь, над ними зависає ворожий винишувач і починає ганятися за безсилим людьми, яким ніде було сховатися. Але один із солдатів долає страх і стріляє в літак. Літак загорається, і німецький льотчик стрибає з парашутом. Тепер уже він стає безсилим перед розплатою...

Фабульна конструкція сценарію (зіткнення малоозброєної людини з машиною) була не новою. Гресь знайому ситуацію вирішив в епічному ключі, конкретний епізод підняв до узагальнення. Не підкреслюючи окремих побутових мотивів, не прив'язуючи сюжет до вузько-конкретного місця і часу дії, він робив поетичний фільм.

Режисер відмовився від діалогів - звукова партитура будувалася тільки на поєднанні шумів і музики. Виконавців запросили фактично невідомих (окрім литовця Б.Бабкаускаса), щоб момент "пізнання" популярного актора не зруйнував цілісного враження від узагальненого образу всієї групи. Актори були підібрані так, щоб за їхньою зовнішньою різноманітністю поставало щось спільне, що об'єднувало весь колектив. Поетичний настрій відчувався і в натурі, яка дозволила остаточно зупинитися на зображально-стильовому вирішенні новели. У безмежний простір чітко вписувалась маленька група людей. Ніщо не засмічувало кадр, нічого не відволікало - натура ставала образом. Сама природа диктувала дещо уповільнений ритм, графічність, завершену композицію кадру. Операторові О.Мартінову (також дебютанту) вдалося тонко передати поетичний настрій фільму, домогтися м'якого портрета, який чітко вписався в навколишнє середо-

вище. Поєднання білих, точніше матових солончаків, сіруватого одягу, білих коней, сріблястої води з портретами, які були вирішені у напівтонах, закінчена композиція кадру, графічність - все це сприяло створенню поетичного настрою.

Фільм розповідав про силу духу. І робота над фільмом також була випробуванням сили духу. Та найбільше випробування настало тоді, коли фільм був завершений.

Після перегляду в Держкіно УРСР першим словом взяв О.Левада, який тоді був у керівництві цієї установи. Питання "Що будемо робити з фільмом Греся?" стало сигналом для розгрому. Майже всі присутні на обговоренні дружно кинулися "в атаку", щоб якомога переконливіше знищити фільм.

Згадує редактор фільму (також дебютантка у фільмі) Інесса Размашкіна: "Мене буквально вразило, що у цій цілком правильній з ідеологічного погляду картині, де йшлося про мужність радянських воїнів, почали шукати ідеологічні прорахунки. Як на мене, фільм був цілком радянський, про що я і сказала у своєму виступі. Після цього встала одна з актрис, відома на студії, щоправда, більше як незмінний член парткому, а не своєю творчістю, і заявила: "Картина Греся антирадянська. Але навіть не це дивно. Дивно, що цього не бачить редактор фільму, тому слід ставити питання про її професійну та ідеологічну непридатність". Війнуло тридцять сьомим роком. Група не чекала такого. Не чекала, що після тяжких трудів замість визнання і похвал доведеться слухати звинувачення і доводити те, в чому ми аж ніяк не були винними. І взагалі, уявіть стан людей, які жили творчими проблемами, а тут на обговоренні їм "шиють справу". І було б зовсім все погано, якби не виступ однієї людини, перед якою я й сьогодні схиляюся - Олександра Горського (батька Алли Горської) - тоді його вже змістили з керівних посад і він залишився директором театру кіноактора, театру, який існував формально. Навіть після всіх виступів він не згодився із звинуваченнями і сказав, що вважає фільм радянським. Це був акт мужності".

Згадує Віктор Гресь: "Альманах поклали на полицю, звинувативши в абстрактному гуманізмі,

занепадницьких настроях у відображенні подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Через якийсь час дві інші новели (М.Машенка та В.Ілляшенка) таки випустили на екрани. Мою ж розчленували, намагаючись використати як прокладки для двох інших. Врешті, негатив було знищено і тільки дивом збереглися дві копії та окремі шматки матеріалу”.

Вже значно пізніше, коли зникли ідеологічні заборони, Гресь, звертаючись до керівних інстанцій з проханням відновити фільм, писав: “Це фільм-притча, фільм-реквієм. Фільм без жодного слова. Фільм, у який я вклав всю свою повагу до мужності народу у війні. Цей фільм дуже важливий для мене як для митця - це моя юнацька мужність, де я не відступив від себе...”

А тоді, 1967 року, події розгорталися так: Гресеві треба було захищати диплом. Керівництво студії і слухати про це не хотіло. Зглянувся Віктор Івченко, мовивши: “Та дайте ви хлопцеві захиститися”.

Узявши вцілілу копію, Віктор Гресь подався до Москви. Там кінематографісти сприйняли фільм інакше, жодних ідеологічних закидів. Голова дипломної комісії Марк Донської (Гресь, до речі, свого сина Марком назвав на його честь) поставив найвищий бал і показав фільм своїм колегам - провідним кінематографістам. Збереглася рецензія на фільм професора ВДІКу Іллі Вайсфельда:

“Своєрідність роботи Віктора Греся - в її експериментальному характері.

В.Гресь належить до категорії тих обіцяючих молодих майстрів, хто завжди стривожений, неспокійний. Хто, освоюючи ремесло, водночас шукає самого себе в мистецтві, шукає вже в немолодому мистецтві кіно нове, творчо неосвоєне, захоплююче цікаве.

Захоплююче цікавим був для Греся в його короткометражці “Хто помре сьогодні” пошук поетичної форми для розкриття теми мужності, духовної переваги радянської людини над пришельцем із чужого світу, над завойовником-суперменом. Фільм В.Греся - це сувора, жорстка, аскетично зосереджена на найважливіших характеристиках, поетична оповідь. Вона в чомусь співзвучна манері раннього Довженка і пізнього Тарковського, але разом з тим виявляє і самостійність підходу до матеріалу, своєрідність художнього мислення В.Греся.

Мова початкових кадрів дещо утруднена: як на мене, завелике смислове і пластичне навантаження, яке несе кожен кадр, але менше розроблена

міжкадрова динаміка, переходи від однієї стадії розвитку дії до іншої, драматургійний рух. Та навіть та частина картини, яка вимагає напруженої уваги глядача, не у всьому вивірена з погляду ритмічного, повертає свіжістю вирішень. Обличчя запам'ятовуються, багато з них зняті виразно, влучно. Пейзаж також активно діє, як і персонажі; він ніби служить продовженням характерів.

Все те, що так стривожено, так допитливо шукали автори фільму в першій половині картини, набуває точного і яскравого вирішення у другій, найголовнішій частині твору. Я маю на увазі те, що відбувається після того, як збито фашистський літак. Весь цей надзвичайно важливий епізод фільму справляє сильне враження. Перед нами поєдинок людей, які опинилися у важкому становищі, змучені переходами, голодом, спекою, спрагою, і самовпевненого, ситого фашистського аса. Такі поєдинки найчастіше вирішуються засобами динаміки. Гресь волів статику. Наші люди мовчать. Нерухомі. Погляд їхній спокійний і нищівний. Збитий льотчик, втративши технічну перевагу, літак і озброєння, втратив усе. Він знає тільки одне почуття - страх. Не тільки крах військовий, а й крах моральний самовпевненого завойовника передано точно і виразно. Цей епізод - вершина драматичного дослідження прояву героїчного характеру, що складає зміст і поетичний лад фільму.

Хотілося б відзначити ще один бік режисерського обличчя В.Греся. На моїх очах протікала його робота з Віктором Мережком - студентом-сценаристом. Це була робота самостійних молодих художників. Кожен має своє обличчя і кожен шукав спільного, порозуміння, поєднуваності в пошуках єдиного кінематографічного, екранного вирішення.

Тому, говорячи про дипломну роботу В.Греся, хочеться вітати не тільки фільм своєрідний, позначений печаттю творчого обдаровання режисера, а й той метод роботи в дружбі зі сценаристом.

На мою думку, картина “Хто помре сьогодні” заслуговує вищого балу.

26 грудня 1967”.

Як говорить Гресь, його тоді не хвилювало, поетичний фільм він знімає, чи ні. Зрозуміло, мова його була непряма. Та щоб створити фільм потрібно було вдаватися до езопової мови. Така мова була вимушеною і треба було навчитися говорити не в лоб, а за допомогою іномовлень. Але не тільки заради того, щоб зберегти фільм, - це була художня мова.

Інесса Размашкіна, яка з 1967 року працювала на студії і мала нагоду стежити за творчістю Греся, вважає, що той погром негативно позначився на долі автора. Він намагався довести, що ніякої вини за ним немає. Проте надалі він уникав тем, які бодай чимось могли насторожити начальство, старався звертатися до тем нейтральних, ліричних.

Успішно захистивши диплом, Гресь пішов працювати на новостворену студію "Укртелефільм", де зняв "Сліпий дощ". Цей фільм потрапив на міжнародний кінофестиваль телефільмів у Монте-Карло і був удостоєний гран-прі "Золота німфа", а через якийсь час - нагороди за режисуру на всесоюзному кінофестивалі в Ленінграді. Звинувачення у професійній непридатності було зняте саме собою.

Тим не менше, дальша творча доля режисера не була безхмарною. 1973 року на кіностудії імені О.П.Довженка його запустили із фільмом "Пропала грамота", але, як тоді нерідко траплялося, усунули від постановки. Гресь робив спроби поставити фільми "Кармалюк" і "Чотири шаблі" (за Ю.Яновським). Сценарії обох він писав разом із Валерієм Шевчуком. Але обидва сценарії після численних переробок були заборонені.

І тільки 1980 року В.Гресь знімає фільм "Чорна курка, або Підземні жителі" й отримує Золотий приз на Московському міжнародному кінофестивалі і ще низку нагород на міжнародних фестивалях. Ще через вісім років поставив двосерійний кінофільм "Нові пригоди янки при дворі короля Артура" - пригодницько-філософську притчу. У рік

Чорнобильської катастрофи фільм розповідав про шлях людства до самознищення.

І вже близько восьми років Гресь виношує задум - поставити "Тараса Бульбу". Він ретельно вивчає історію України, підготував сценарій, багато часу приділяє пошукам інвесторів.

На початку 1995 року він написав лист до Міністра культури України Івана Дзюби, якого так і не встиг відправити - сталася чергова зміна на цій посаді. Він просить Міністра дозволити йому відновити фільм "Хто помре сьогодні". І не можна не погодитися з його словами: "Було б справедливо виправити давню помилку і випустити на екрани цю короткометражну картину". До цього приєднується і Голова правління Спілки кінематографістів України Михайло Беліков. Він звертає увагу на те, що нині, коли сплило стільки часу з того моменту, як картину було знято, вона не застаріла. Як і раніше, її вирізняє точність і своєрідність кіномови, глибокий гуманістичний зміст, поетичність, чудова гра акторів. Випуск на екрани картини "Хто помре сьогодні" був би дуже своєчасним. Тим більше, що, здається, це остання стрічка, яку ще до цього дня не знято з "полиці".

Аби випустити картину на екран необхідний деякий комплекс робіт, оскільки негатив було знищено. Однак це не вимагатиме великих матеріальних затрат.

Залишається висловити сподівання, що звертання режисера та його колег буде почуте, справедливість візьме гору і фільм буде відновлено.

Лариса Брюховецька

